

УДК 340.113(2)

Л.І. Заморська,

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У даній статті здійснена спроба визначення змісту системного підходу як методу сучасних правових досліджень, а саме правової реальності. А також особлива увага приділяється змістовній характеристиці системного аналізу у загальнотеоретичній юридичній науці.

Ключові слова: правова реальність, методологія юриспруденції, системний підхід, системний аналіз, система права.

Постановка проблеми. Серед основних чинників актуальності проблематики сучасної загальнотеоретичної юридичної науки була проблема методологічного дослідження права була і наразі залишається визначальною в процесі формування адекватного розуміння правової реальності. Тому цей процес вимагає від науковців зосередження своєї уваги на методології правознавства, а саме обрання саме таких підходів до розуміння правової реальності, які найбільшою мірою відповідали б основній потребі перехідного періоду існування українського суспільства та сприяли її задоволенню.

Для сучасного правового дискурсу, незважаючи на різноманіття інтерпретацій сутності права, характерною властивістю є переважання «системного» підходу. Поняття «системність» як у філософії права, так і в юридичній науці має досить широкий спектр значень і походить від поняття «система»

(з гр. «systema» — ціле, складене із частин) — єдність, що складається з взаємозалежних частин, кожна з яких привносить щось конкретне в унікальні характеристики цілого [2].

Особливе місце серед плюралізму таких підходів в теперішній час належить саме системному. Оскільки простежується неабияка увага більшості вчених-правознавців до поняття «система», яке є основним у методології юриспруденції тому, що інтегрує в собі усі її сутнісні сторони, принципи та головні ознаки [18, с. 12]. Його важливість у вивченні явищ і процесів соціальної дійсності неодноразово підкреслювалась у науковій літературі. «Основною заслугою системного підходу є те, що він дає можливість зберегти та розвинути принцип цілісності у вивченні того чи іншого предмета дослідження, охопити не тільки основні, а й усі супровідні явища і, таким чином, встановити та проаналі-

зувати у сукупності цілісний процес виникнення та розвитку відповідного предмета, встановити його основні зв'язки, зони впливу. Саме зазначений підхід відповідає завданням реалізації у житті суті діалектичного закону про взаємозв'язок явищ і предметів у природі та суспільстві, їх взаємообумовленість. Принцип цілісного підходу в науці став популярним на рубежі XIX—XX ст.ст., коли виник науковий напрям — органіцизм» [1, с. 15].

З огляду на сказане, **метою** цієї статті є загальна характеристика системного підходу як методологічного інструментарію дослідження правової реальності.

Виклад основного матеріалу. Звернення науковців до теорії системи, а також використання системного підходу у правовій науці відкривають великі перспективи для фундаментальних розробок у сфері загально-теоретичної юридичної науки. Варто відзначити науково обгрунтовану позицію А.А. Кононова, який наголошує, що нині настав час оцінити існуючі межі та потенціал у правовій науці, уважно придивитися до права з тих же загальнонаукових позицій, що є характерними для природних та технічних наук, у тому числі з позиції системного підходу [9, с. 12].

Системний підхід — це універсальний інструмент пізнавальної діяльності: як система може бути розглянуто будь-яке явище. Системний метод незамінний в пізнанні і конструюванні складних динамічних цілостностей. Слід зауважити, що у тих галузях знань, де аналітично видобутого матеріалу накопичилося досить, виникає нагальна потреба в його інтеграції та систематизації, що може бути успішно зроблено лише на основі системного

підходу, який органічно поєднує в собі і аналіз, і синтез [20, с. 89-90].

Системно-структурний, або, як його ще називають, системний метод в загальнотеоретичній юриспруденції — це сукупність методологічних підходів, прийомів і принципів вивчення і конструювання держави і права, багатьох державно-правових явищ як систем. Даний метод виходить з того, що: 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює єдність із середовищем; 3) як правило, будь-яка досліджувана система являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої досліджуваної системи, у свою чергу, зазвичай виступають як системи більш низького порядку.

Системний підхід має два аспекти: пізнавальний (описовий) і конструктивний (використовується при створенні систем). У кожного з цих аспектів — свій алгоритм реалізації. При описовому підході зовнішні прояви системи (доцільні властивості, а також функції як способи досягнення мети) пояснюються через її внутрішній пристрій — склад і структуру. При проектуванні системи процес йде за наступними категоріями: проблемна ситуація — мета — функція — склад і структура — зовнішні умови. У той же час конструктивний та описовий аспекти системного підходу тісно пов'язані і взаємодоповнюють один одного. Так, у правотворчій діяльності, де проектується нормативні моделі правовідносин, на перший план виступає конструктивний аспект. При дослідженні ж правовідносин як «готової» конструкції, реально існуючої та діє в правовому механізмі, слід починати з опису його складу і структури [17].

Для сучасного етапу розвитку науки характерне досить активне звернення до системного підходу в дослідженні тих чи інших явищ. Зокрема, Н.М. Пархоменко аналізує специфіку системного підходу при дослідженні джерел права як системи [13, с. 60-61], В. Єрмоленко застосовує його у дослідженні правовідносин [6, с. 11-13]. На необхідність розмежування системоутворюючих категорій, таких як трудові права, свободи і інтереси, визначення сутності праці як предмета правового регулювання вказували російські науковці А.М. Лушников і М.В. Лушникова [10, 11].

Системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного та багатоякісного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують цілісність [18, с. 14-15].

Отже, плюралізм підходів, що сформувались на сьогодні щодо розуміння змісту системного підходу у дослідженні правових явищ та процесів може стати найбільш різнобічним, глибоким і плідним шляхом вказаного аналізу, що, зберігаючи всі основні риси наукового підходу в аналітичній діяльності, водночас дозволяє оперувати у науковій площині із досить загальними науковими категоріями, що визнають основи та важливі ознаки прояву правової реальності, а також її взаємозв'язку з іншими явищами і процесами та взаємозв'язку між явищами і процесами, що входять до її структури.

З огляду на те, що системний підхід достатньо широко використовується в різних галузях знань, можна говорити про його універсальність. Ефективність

цього наукового методу пов'язана з відносно закінченим процесом його формування як цілісної методології, що передбачає: а) визначення місця і функцій системного підходу в системі загально-наукової методології, кола завдань, які можна вирішити з його допомогою; б) розробку відповідного понятійно-категоріального апарату; в) визначення специфіки та можливостей використання системного підходу в конкретних галузях науки [16, с. 9-10].

Як зазначив Е.С. Маркарян, що «однією із фундаментальних стратегій наукового дослідження, історично викликаною необхідністю вивчення складно організованих систем адекватними пізнавальними засобами» [12, с. 77]. Тому, з огляду на сказане вище, можна впевнено стверджувати про універсальний, міждисциплінарний загальнонауковий характер системного підходу, враховуючи при цьому, що він є лише одним з елементів у сучасній науковій методології.

Про необхідність використання системного підходу для вирішення проблем у правовій науці, виходячи з аналізу правової літератури, почали здійснюватися науковцями у 70-х рр. ХХ ст., набуваючи дедалі більшого поширення. Це було пов'язано з тим, що вчені-правознавці дійшли висновку про те, що системний підхід є надзвичайно ефективним під час аналізу складних правових явищ і процесів, що характеризуються динамічністю та володіють багатоякісністю, багатомірністю, багатоструктурністю, тобто тих, що мають декілька якісних визначеностей, специфічних ліній та закономірностей розвитку. Всіма цими ознаками, безперечно, наділено й право, а тому підхід до нього як до якісно

однорідного об'єкта призводить до зміщення його різнопорядкових елементів, до того, що ускладнюється виявлення зв'язків та взаємодії між ними, через що ці елементи, властивості тощо вивчаються незалежно і поза зв'язком один з одним [7, с. 32-33]. До прикладу, наслідком неврахування системного підходу у правознавстві є розгорнуті на сторінках наукової літератури дискусії з приводу визначення більшості правових явищ та їх характерних властивостей, структури тощо. Уникнути подібних помилок у дослідженнях у сфері права, уявляється, можна саме завдяки більш широкому використанню системного підходу.

Необхідність використання системного підходу у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, зокрема під час дослідження складних правових явищ, вчені разом із тим, не завжди дотримувалися власних переконань, обмежуючись, лише констатацією важливості цього методу. Це ситуація пояснюється такими причинами як:

1) складністю змісту як системного підходу до права як складного нормативного явища в цілому, так і системних категорій у праві, зокрема (наприклад, структура правової норми, структура правовідносин тощо);

2) відносно недостатньою розробленістю системного підходу у сфері правової науки;

3) хибним розумінням фундаментальної категорії системного підходу — поняття «система» з приводу якої слід зазначити, що в юридичній літературі можна зустріти визначення системи як певного виду класифікації об'єму певного загального поняття за окремими диференціюючими ознаками

Проаналізувавши відповідну літературу, слід сформулювати основні

переваги системного підходу порівняно з іншими методами для правової науки в цілому та нормативної суті права, зокрема. Так, наукові дослідження, в яких поєднується юридичний (правовий) інструментарій з філософськими уявленнями про систему та тими, що використовуються у системному аналізі як загальнонауковому методі, дозволяють:

— розглядати право як складне, цілісне нормативне утворення, виявити його елементи та стійкі зв'язки між ними;

— відкрити багатоплановий, різнорівневий підхід до права як нормативного утворення;

— виявити закономірності розвитку права в цілому та правової нормативності зокрема;

— зрозуміти процес утворення права як системи норм шляхом виявлення відповідних системоутворюючих чинників;

— синтезувати накопичені правовою наукою знання про правову нормативність та правові норми, а також інші явища, що з ними пов'язані;

— пізнати усю сукупність зв'язків, притаманних правовій матерії, зрозуміти глибину та складність правової нормативності щодо правової цілісності;

— досягти впорядкованої та послідовної побудови знань про об'єкт дослідження — правову нормативність;

— забезпечити відповідність структури знань про право його структурі та місця в ній правової нормативності.

Таким чином, маємо усі підстави для того, щоб стверджувати про принципову першість (значущість) системного підходу в процесі проведення будь-якого наукового дослідження

у сучасній юридичній науці, в тому числі і у процесі взаємодії між різними правовими властивостями, явищами та категоріями.

У ході використання системного підходу до вивчення тих чи інших правових явищ, до прикладу галузей права, слід мати на увазі, що тут заслуговують уваги не стільки самі явища, які розглядатиметься в роботі як система, оскільки про них багато чого відомо з точки зору пізнання їх суті, а також питання про відносини та зв'язки між елементами даної системи. Оскільки, пізнавши внутрішній зміст та характер останніх, зможемо зі знанням справи вести мову про систему як про нове явище, що володіє такими рисами, яких немає у жодного з її елементів [4, с. 44].

У сучасній українській юридичній літературі системний підхід є методологічним напрямом, основне завдання якого полягає у розробці методів дослідження та у формуванні певних об'єктів — систем різних типів.

Такий підхід, перш за все, припускає що право — це структурно-елементне утворення, первинним елементом якого є правові норми, які для забезпечення найбільш ефективного регулювання окремих видів суспільних відносин об'єднуються у відповідні галузі, а також визначає правову нормативність як системне явище соціальної дійсності, яка проявляється через нормативно-правові приписи. Побудова всієї сукупності правових норм на основі певної послідовності та взаємозв'язку дозволяє говорити про складне, цілісне утворення — систему права.

Слід зазначити, що наразі, у правознавстві існує стійка тенденція до використання системного підходу.

Основне значення системного підходу полягає в тому, що він дозволяє дати системну характеристику позитивного права. При цьому «під системою розуміється складно організоване явище, яке включає елементи, пов'язані різноманітними зв'язками і взаємовідносинами» [8, с. 232]. Саме як особлива система на теперішній час розглядається і саме право.

Інакше кажучи, система права — це обумовлена об'єктивними чинниками внутрішня будова права, що характеризується узгодженістю, взаємозумовленістю і взаємодією правових норм, об'єднаних за відповідними підставами у відокремлені групи.

Відобразити систему — означає виокремити її елементи, їх властивості, взаємозв'язки між ними і так званий концепт — основоположну ідею системи. Саме остання умова не завжди заслуговує на належну увагу у правових дослідженнях, незважаючи на її очевидне, першочергове значення. Концепт системи є сенс розглядати як ідею системи, її мету та основне призначення. Відповідно система — це сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають певні властивості, на яких реалізуються відношення за деяким концептом [19, с. 37].

Сутність цього методу в юридичній науці полягає в тому, що досліджуване явище розглядається як певна система, яка є частиною системи більш широкого порядку, виконує в ній певні функції і пов'язана з нею різними зв'язками [14, с. 15]. Як зазначає Б. Ганьба, цей метод є універсальним інструментом пізнавальної діяльності, незамінний у дослідженні складних динамічних цілісностей [5, с. 60].

Необхідність його застосування для дослідження проблем системи права

України є закономірною, оскільки за допомогою цього методу визначається не лише призначення відповідної галузевої системи в системі національного права та національній правовій системі в цілому, але й з'ясовуються роль і місце кожного з елементів цієї системи, а також характер і особливості їх взаємодії між собою.

Так, як стверджує В.Н. Протасов, системний підхід — це універсальний інструмент пізнавальної діяльності: як система може бути розглянуте будь-яке явище, хоча не будь-який об'єкт цього потребує. Цей метод незамінний при пізнанні і конструюванні складних динамічних цілісностей [14, с. 112], одним із яких і є право як нормативне утворення, яке складається з правових норм, що динамічно розвиваються залежно від об'єктивних потреб суспільства.

Висновки. Отже, системний підхід до розуміння правової реальності базується на поєднанні загальних і

казуальних (індивідуальних) підходів до розуміння правової нормативності як на рівні права, так і на рівні правової системи в цілому.

Власне тому, необхідність системних досліджень обумовлено такими обставинами, як, по-перше, потребою цілісного, системного вивчення природних і соціальних явищ, по-друге, теоретичні і практичні знання досить спеціалізовані, розпадаються на окремі частини, таким чином, виникає практична необхідність у їх систематизації, а також у відновленні загальної картини суспільних відносин. Ці завдання покликані реалізувати системні дослідження. А також, саме системний підхід дає можливість розглянути право як структуру, яка складається із взаємозалежних елементів (правових явищ), які, незалежно від своєї природи є нормативними за змістом, тобто встановлюються, характеризуються, регулюються тощо нормами права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. — М. : Наука, 1973. — 480 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. : Ірпінь, 2002. — 1440 с.
3. Галюк Р.Б. Системний підхід до правових явищ / Р.Д. Галюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. — Вип. 6-1. — Т.1. — 2014. — С. 16-19.
4. Ганьба Б. Системний підхід та його застосування в дослідженні державно-правових явищ / Б. Ганьба // Право України. — 2000. — № 3. — С. 41-44.
5. Ганьба Б. Системний підхід у державно-правових дослідженнях / Б. Ганьба // Вісник Львівського університету. Серія Юридична. — Л., 2000. — Вип. 35. — С. 59-66.
6. Ермоленко В. Об'єкт у структурі правовідносин // Юридична Україна. — 2004. — №1 — С. 11-15.
7. Каск Л.И. Системный подход в познании государства и права / Л. И. Каск // Известия вузов. Правоведение. — 1977. — № 4. — С. 31-40.
8. Комаров С.А. Общая теория государства и права : учебник / С.А. Комаров. — 4-е изд., перераб. и дополн. — М. : Юрайт, 1998. — 416 с.
9. Кононов А.А. Общенаучная концепция системы права / А.А. Кононов // Известия вузов. Правоведение. — 2003. — № 3. — С. 12-21.
10. Лушпиков А.М. Курс трудового права: учебник, В 2 т. Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть / А.М. Лушников, М.В. Лушникова. — 2-е изд., пере раб. и доп. — М. : Статут, 2009. — 879 с.

11. Лушникова М.В. Очерки теории трудового права / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. — С.Пб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 940 с.
12. Маркарян Э.С. Системное исследование человеческой деятельности / Э.С. Маркарян // Вопросы философии. — 1972. — № 10. — С. 75-79.
13. Пархоменко П.М. Системність як істотна ознака джерел права і і Права держава. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. — Вип. 18. — С. 59-68.
14. Протасов В.Н. Проблемы теории государства и права : учебн. / В.Н. Протасов. — М. : Новый юрист, 1999. — 168 с.
15. Советское государственное право : учеб. для юрид. вузов / под. ред. Е.И. Козловой и В.С. Шевцова. — М. : Высшая школа, 1978. — 439 с.
16. Теорія держави та права: підруч. (за вимогами кредитно-модульної системи навчання) / [Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. — К. : ФОРМ О.С. Ліпкан, 2011. — 576 с.
17. Теорія держави і права : курс лекцій [Електронний ресурс] / [під редакцією проф. Н.І. Матузова і проф. А.Л. Малько]. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — Режим доступу : <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-1/4.htm>
18. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: методология и теория / Л.Б. Тиунова. — С.Пб. : Изд-во С.-Петербург, ун-та, 1991. — 136 с.
19. Уемов А. Общая теория систем для гуманитариев : учебное пособие / А. Уемов, И. Сараева, А. Цофнас. — Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. — 248 с.
20. Фесенко Є.В. Системний підхід як метод моделювання конструктивних ознак кримінально-правових інститутів / Є.В. Фесенко // Вісник академії адвокатури України. — 2015. — Т. 12. — № 3 (22). — С. 88-96.

Заморская Л.И.

Системный подход в исследованиях правовой реальности.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка определения содержания системного подхода как метода современных правовых исследований, а именно правовой реальности. А также особое внимание уделяется содержательной характеристике системного анализа в общетеоретической юридической науке.

Необходимость системных исследований обусловлено такими обстоятельствами, как, во-первых, необходимостью целостного, системного изучения природных и социальных явлений, во-вторых, теоретические и практические знания достаточно специализированные, распадаются на отдельные части, таким образом, возникает практическая необходимость в их систематизации, а также в восстановлении общей картины общественных отношений. Эти задачи призваны реализовать системные исследования. А также, именно системный подход позволяет рассмотреть право как структуру, состоящую из взаимосвязанных элементов (правовых явлений), которые, независимо от своей природы являются нормативными по содержанию, то есть устанавливаются, характеризуются, регулируются т.д. нормами права.

Ключевые слова: правовая реальность, методология юриспруденции, системный подход, системный анализ, система права.

L. Zamorska

Systematic approach to research legal reality.

Summary. In this article an attempt to define the content of the system approach as a method of modern legal studies, namely legal reality. As well as focusing on content analysis of the characteristics of the system in general theoretical legal science.

The need for systematic studies due to such circumstances as, first, the need for a holistic, systematic study of natural and social phenomena, and secondly, theoretical and practical knowledge is very specialized, break into pieces, so there is a practical need for their organization, and also in restoring the overall picture of public relations. These tasks are designed to implement a systematic study. Also, it enables a systematic approach to consider law as a structure consisting of interconnected elements (legal phenomena) which, regardless of their nature are normative content that is installed, characterized governed so by law.

Keywords: legal reality, the methodology of jurisprudence, system approach, system analysis, system of law.